

УДК 94 (100):502/504(091)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-5>**Сергій НАБОКА,***orcid.org/0000-0001-8026-9971*

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії світового українства

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) *brusda@i.ua***ЕКОЛОГІЧНИЙ МІФ В ІСТОРИЧНОМУ АСПЕКТІ**

У статті проаналізовано причини виникнення та вплив побутуючого нині екологічного міфу на життя суспільства. У даному дослідженні зроблена спроба крізь призму історії висвітлити проблематику та наслідки популярного нині екологічного міфу. Методологія дослідження базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності й логічності

Розкрито актуальність даного дослідження, яка зумовлюється тією обставиною, що суспільні міфи реально впливають на життя людей. Вони визначали світогляд та поведінку як окремих індивідів, так і цілих суспільств, відбивалися на історичних подіях, війнах, революціях, кризах...

У процесі дослідження зазначеної проблеми автором на історичних прикладах визначено й висвітлено хибність основних складників екологічного міфу, що побутує у масовій свідомості населення. Вказано на помилковість тверджень, що нібито саме нині екологічні проблеми найбільшій порівняно з минулими століттями. Розглянуто неоднозначність уявлень про те, що нинішні покоління найбільше отрують довкілля і максимально засмічують Землю. Висвітлено хибність переконання, що саме нинішнє людство найбільш марнотратне і зажерливе.

Виділено чинники, котрі зробили тему екології однією з найбільш актуальних для світової громадськості. Автором відзначено, що внаслідок задоволення основних потреб населення його запити в «екологічній площині» значно зросли. Демократичність сучасних суспільств також сприяє порушенню та експлуатації «екологічних питань» політиками та громадськими діячами. Велику роль у цьому відіграють й економічні чинники.

Таким чином, у результаті проведеного аналізу автором визначено таке: по-перше, люди минулого жили зовсім не в кращих екологічних умовах, ніж нинішні покоління. По-друге, людство протягом усієї своєї історії регулярно та скрізь влаштовувало господарсько-екологічні катастрофи. По-третє, сьогодиннє людство, справді, багато споживає ресурсів, продукує сміття та загалом чимало забруднює навколишнє середовище. Однак це спричинено не стільки «зіпсованістю, марнотратством та споживачтвом» суспільства, скільки тим, що банально зростає кількість населення Землі та підвищується рівень життя населення планети. Однак міфологізованість сучасної екологічної тематики, на якій спекулюють різні політичні та суспільні групи, є досить закономірним явищем і визначається впливом соціальних, політичних та економічних чинників сьогодення.

Ключові слова: екологічний міф, історичні факти, господарська катастрофа, рівень життя, санітарія.

Sergiy NABOKA,*orcid.org/0000-0001-8026-9971*

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of the History of World Ukrainians

Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) *brusda@i.ua***ENVIRONMENTAL MYTH IN THE HISTORICAL ASPECT**

The article analyzes the causes and impact of the now widespread environmental myth on society in the historical aspect. In the study, an attempt is made to shed light on the problems and consequences of the currently popular environmental myth through the prism of history.

The relevance of the study is due to the fact that social myths significantly affect people's lives. They determine the worldview and behavior of both individuals and entire societies and have consequences in historical events, including wars, revolutions, crises.

In the course of the research, the author used historical examples to highlight the falsity of the main components of the environmental myth that exists in people's minds. It is said that claims that environmental problems are more painful today than in previous centuries are wrong. The ambiguity of the notion that the current generations are poisoning the environment the most and causing the maximum pollution of the Earth is considered. The fallacy of the belief that today's humanity is the most wasteful and greedy is highlighted.

The factors that have made the topic of environment one of the most relevant for the world community have been identified. The author notes that due to meeting the basic needs of the population, its demands in the "environmental

aspect" have increased significantly. The democracy of modern societies also contributes to the raising and exploitation of "environmental issues" by politicians and public figures. Economic factors also play an important role in this phenomenon.

Thus, as a result of the analysis, the author determined that, first, the people of the past did not live in better environmental conditions than current generations; second, mankind has regularly and everywhere arranged economic and environmental catastrophes throughout its history; and, finally, today's humanity is indeed consuming a lot of resources, producing a great deal of garbage and, in general, significantly polluting the environment. However, this is caused not so much by "corruption, waste and consumerism" of society as by the fact that the population of the Earth has increased and its standard of living has risen. However, the mythologisation of modern environmental issues, on which various political and social groups speculate, is a natural phenomenon and is determined by social, political and economic factors of today.

Key words: *environmental myth, historical facts, economic catastrophe, standard of living, sanitation.*

Постановка проблеми. Протягом усієї історії людства життя людей завжди супроводжували різноманітні міфи, що, звичайно, є досить закономірним явищем з огляду на психологію людської природи та еволюцію соціумів.

Міфи творяться суспільствами під безпосереднім впливом існуючих політичних режимів, церкви, культурної еліти, в інтересах військових переможців або через психологічну потребу народу виглядати краще, самостверджуватися. Міфи бувають різні – расові, релігійні, культурні, історичні, ідеологічні, воєнні, наукові тощо.

Суспільні міфи існували завжди, і хибною є думка, що у сучасного людства – вільного, освіченого, інформованого – їх немає. Міняються інструменти творення міфів, але глибинні причини їх виникнення залишаються незмінними.

Актуальність їх вивчення зумовлюється тією обставиною, що вони реально впливають на життя людей, завжди визначали світогляд та поведінку як окремих індивідів, так і цілих суспільств, відбивалися на історичних подіях, війнах, революціях, кризах.

Метою представленої роботи є аналіз в історичному аспекті причин виникнення та впливу побутуючого нині екологічного міфу на життя суспільства. У даному дослідженні зроблена спроба крізь призму історії висвітлити проблематику та наслідки популярного нині екологічного міфу.

Аналіз досліджень. Дослідженню даної тематики присвячені роботи таких видатних вчених, як Д. Даймонд (Даймонд, 2008, 2010), А. Монин (Монин, 1979), Ф. Бродель (Бродель, 1995), та інших. Однак у своїх працях вони висвітлюють лише окремі аспекти цих процесів. Вивчення ж загальних закономірностей, а також специфіки впливу представленого явища потребує окремого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Одним із найбільш поширених серед сучасного населення міфів, що міцно закріпився у свідомості широких мас, є екологічний міф. Він давно не сходить з «актуального порядку денного», активно ек-

сплуатується в медіапросторі й суттєво впливає на життя сучасного суспільства, оскільки громадські рухи, політичні партії та лідери максимально використовують екологічні уявлення виборців, щоб отримати та утримати владу й, звичайно, впроваджувати у своїх інтересах економічні та політичні зміни.

Аналізуючи сучасні екологічні стереотипи людей, можна відзначити, що екологічний міф у широкому розумінні має в собі декілька складників. По-перше, широкий загал поділяє масову думку про те, що нібито нині саме екологічні проблеми найболючіші, що, мовляв, люди саме зараз живуть у найбільш забрудненому середовищі.

Другий аспект домінуючих сьогодні екологічних поглядів світової громадськості полягає в уявленні, що буцім то саме зараз люди найбільше отруюють довкілля, сприяють глобальному потеплінню, масштабно засмічують Землю і т. д.

Ну, і звичайно, поряд із цим поширюються тверді загальні переконання, що, мовляв, саме нинішнє людство найбільш марнотратне і зажерливе, котре на догоду своїм споживацьким інстинктам і потребам легковажно грабує і бездумно використовує скінченні ресурси планети. Такій ситуації нібито сприяють жадібність капіталістичних корпорацій, детермінізм ринкової економіки й егоїстичні інтереси держав. Людство, мовляв, не бажає себе обмежувати й бережливо ставитись до матінки-природи.

В усіх цих уявленнях химерно перемішалися реальні факти, побутуючі міфи, освітні упередження, людські страхи та неуцтво, корпоративні і політичні інтереси різних суспільних угруповань. Насправді існуючий стан речей в цій сфері і простіший, і складніший водночас. Ну а домінуюче масове розуміння населенням екології, звичайно, має свої, цілком «земні» причини й природні пояснення.

Перш за все варто, мабуть, зазначити, що нинішні уявлення широких мас про те, що нібито саме зараз людство живе в найбільш забрудненому середовищі та в найгірших екологічних

умовах в історії – значною мірою міф. Історичні факти це заперечують. Якщо розглядати картину, виходячи з основних «екологічних показників», то більшість населення XXI століття живе в набагато кращих екологічних умовах, ніж минулі покоління. Про рівень харчування, безпеки, медицини, освіти людей в давнину нічого й казати: він на порядок поступається стану речей в цих сферах натепер.

Кілька історичних фактів. Наприклад, у середньовіччя переважна більшість люду жила в умовах, дуже далеких від духмяного повітря, чистої води чи «екологічно корисної» їжі. Середньовічні міста просто задихалися від смороду, незважаючи на те, що там існувало прислів'я «міське повітря робить вільним». Але це стосувалось лише соціального аспекту (біглий кріпак, котрий один рік та один день протримався не спійманим у місті, ставав вільним) (Балух, 2010: 289). А от в екологічному сенсі ситуація була діаметрально протилежною.

Повітря міст у період середніх віків і нового часу було просякнуте випарами відходів від різноманітних майстерень та цехів: тут активно працювали фарбарі, чинбарі, ковалі... Сморід від канцерогенних речовин цих виробництв був жахливий. Крім того, не варто забувати, що для опалення й приготування їжі використовували дрова, торф чи вугілля, а це постійні величезні викиди диму. Фактично в цих містах часто стояв постійний темний смог.

Ну і, звичайно, середньовічні городища просто-таки задихалися від міазмів людських та тваринних нечистот та відходів, адже каналізації не було. Сміття й нечистоти викидали та виливали нерідко просто з вікон. Звідси в Європі пішла мода на кристалі капелюхи та високі чоботи, щоб не отримати помий чи вміст нічного горщика просто на голову або не потонути в бруді на міських вулицях.

До того ж у таких містах, на вузьких вуличках, дахи будинків часто майже торкалися один одного, тобто там банально не вистачало сонячного світла. Тому не дивиною було те, що майже половина дітей страждали від рахіту. Ну, а про якість води можна й не згадувати. Варто лише зазначити, що епідемії холери та інших хвороб (до XIX сторіччя) нерідко викошували містян чи не наполовину (Дейвіс, 2001: 932). Такий самий стан речей був і з «екологічною» їжею. Гельмінти, бруд, бактерії, тухлятина тощо були повсякденним явищем.

Таким чином, населення тих часів сповна «насолонджувалося зворушливо чистою природою», люди жили в умовах загрози постійних хвороб і досить недовго. У XIX та першій половині XX сторіччя санітарія та медицина покращилися. Однак у містах натомість стали розміщувати інду-

стріальні виробництва. Забруднення повітря та води досягли апогею.

Багато хто вважає, що, мовляв, такий тяжкий стан існував лише в містах. Але ж більшість населення тоді жила на селі. І от вони нібито насолоджувалися тоді чистою природою. Насправді там ситуація була не краща. Навіть не торкаючись умов страшенно важкої праці і важких умов життя людей Середньовіччя, суто в екологічному аспекті ніякого «парадизу» тоді не існувало.

Селяни вночі (а взимку й вдень) душилися в тісних хатинках, де часто топилося «по-чорному». Тобто диму було вдосталь. Від задухи помирили досить часто, та й від такої димної атмосфери в будинку приємного було мало, й здоров'я подібне «повітря» точно не додавало. Місцеве населення страждало від корости та інших схожих захворювань, спричинених тим, що купалися часто в ставках поряд із худобою.

Питна вода нерідко також залишала бажати кращого. Читаючи описи мандрівників минулого, ми дивуємось, чому вони весь час при найменшій нагоді пили вино чи пиво. Тим більше, що в основному тодішні вина (для загальної маси населення) були жахливою кислятиною, що аж судомила щелепи. А все пояснювалося досить просто: у дорозі пили не для того, аби сп'яніти чи одурманити себе. Вживаючи такий алкоголь, люди банально дезінфікували шлунок (Ллойд, 2008: 132). Від місцевої води, їжі, бруду тощо. Рятувалися таким чином від дизентерії та інших хвороб, спричинених «чистими екологічними продуктами».

Втім, і це було доступно лише для небідних людей. До речі, багаті люди в містах та замках нерідко ще більше покращували собі «екологію», покриваючи дахи своїх будинків свинцем. Тоді це вважалося модним та ознакою добробуту (Бродель, 1995: 234). Мало хто знав, як фатально впливають випари свинцю на організм людини. Ну, а поширена в той час практика лікування пацієнтів ртуттю чи миш'яком (як і інші подібні косметичні процедури), зрозуміло, теж не сприяли здоров'ю.

Дехто вважає, що в період високої античної цивілізації (в Греції чи Римі) для населення в екологічному плані життя було кращим (через ліпшу гігієну). Однак це також не зовсім так. Санітарія там була відносна. Варто лише зазначити, що у громадських вбиральнях усі відвідувачі для підтирання сідниць користувалися спільною губкою (Ллойд, 2008: 78). Ну, а диму в тому ж мільйонному Римі від ремісничих майстерень і готування їжі було вдосталь. Та й знамениті римські водопроводи-акведуки часто мали саме свинцеві труби (цим тоді дуже пишалися). Окиси свинцю

надзвичайно шкідливо впливали на воду, котру споживали античні громадяни.

Про «екологічно здорове життя» первісних людей, що душилися в димних печерах та курних землянках, у страшній антисанітарії (адже ходили «в туалет» прямо в тих же печерах) і нерідко споживали тухлятину, говорити немає сенсу. Можна лише зазначити, що їм доводилося періодично міняти свої стоянки і переселятися на нові місця просто для того, щоб вибратися із завалів бруду та нечистот.

Загалом, можна довго наводити факти, але висновок напрашується досить однозначний: люди минулого (за більшістю показників) жили зовсім не в кращих екологічних умовах, ніж нинішні покоління. Скоріше, навпаки – вони досить сильно потерпали від такої жахливої екології.

Годі й казати, що поширені масові уявлення про те, що, мовляв, саме сучасні люди найбільш зажерливо, егоїстично та бездумно знищують природне середовище, виглядають як мінімум неоднозначно. Тут правда перемішана з вигадками.

Відходів нинішня цивілізація, справді, продукує набагато більше, ніж минулі покоління (зараз навіть в Антарктиді та на орбіті в космосі є чимало сміття). Однак, по-перше, такий стан речей спричинений не стільки «зіпсованістю, марнотратством та споживацтвом» сьогоденного людства, – скільки тим, що зросла кількість населення на планеті (зараз населення Землі становить вже більше 7 млрд. осіб) (Рослінг, 2019: 214). А головне – покращився рівень життя широких мас! Ну і, звичайно, зросла економіка (яка, до речі, гарантує людям доступність та якість тієї ж медицини, освіти, добробуту). Навряд чи багато хто із сучасників погодиться жити в халабуді та харчуватися горіхами. Вже не кажучи про забезпечення доступу до освіти та медицини своїх дітей.

А головне, варто звернути увагу на ще один важливий чинник. Дійсно, сьогоденне людство багато споживає ресурсів, продукує сміття та загалом чимало забруднює навколишнє середовище. Однак люди й постійно винаходять більш ефективні, «чисті» та енергозберігаючі заміники для своєї економіки.

Не вдаючись в історію, можна навести сучасний приклад. Ще не так давно західні країни заборонили чи обмежили штрафами можливість своїм автомобілістам користуватися автотранспортом з надто великими вихлопами – це стимулювало перехід суспільства до більш «чистих та економних автомобілів». А зараз взагалі активно йде перехід до автотранспорту, що працює від електричного живлення.

До речі, в українських містах нині головним фактором забруднення повітря виступають зовсім не заводи-фабрики, які в основному стоять, а саме той чинник, що у нас автолюбители їздять фактично «на будь-чому». Саме автомобільні вихлопи найбільше забруднюють повітря в наших містах.

Аналізуючи наступний аспект екологічного міфу, помилково вважати, що сучасні люди найбільш марнотратні у відносинах з природою, а, мовляв, минулі покоління жили з нею в якійсь гармонії. Подібні уявлення не відповідають дійсності, мають мало спільного з колишніми реаліями і суперечать науковим фактам. Хижацьке ставлення до навколишнього середовища супроводжувало людство завжди.

Вже в період неоліту, значною мірою завдяки людині, створилися причини величезної природної катастрофи. Чимало вчених вважають, що саме через людину (а не лише через зміну клімату) були знищені великі тварини того періоду. Вчені-археологи фіксують цікаві збіги. Як тільки первісні люди з'явилися на якомусь материка, там досить швидко відбувалося зникнення всієї великої фауни (Никонов, 2021: 179).

У Євразії були знищені мамонти. В обох Америках мисливці вибили мастодонтів і гігантських лінівців. У новій Зеландії – величезних птахів моа. На Мадагаскарі – епіорнісів... Люди масово заганяли тварин в провалля цілими стадами, а потім із їхніх кістяків майстрували собі житла. Причому більшість м'яса зазвичай пропадала. До речі, вже в XIX столітті європейські дослідники-етнографи та інші мандрівники спостерігали схоже ставлення до тварин у мисливських племен Африки та Америки.

Годі казати, що за таке ставлення до природи неолітичне людство розплатилося сповна. Після знищення великої фауни планети первісне населення теж вимерло майже на дев'яносто відсотків, бо їм банально не вистачало їжі. Вчені фіксують масову практику людодівства в той період серед первісних суспільств (10-12 тисяч років тому). Допоки не були винайдені нові технології виробництва їжі (землеробство та скотарство), населення зростало слабо. І такі екологічно-господарські катастрофи люди минулого робили регулярно.

Наприклад, занепад цивілізації майя відбувся під впливом подібних факторів. Її представники використовували підсічно-вогневий тип землеробства (мільповий) і, вирубуючи та спалюючи джунглі, засівали звільнені від лісу ділянки в основному кукурудзою (Даймонд, 2010: 576). Землі швидко виснажувалися, вивітрувалися, пересихали. Зрештою, через кілька століть стало

неможливим прогнати тисячні міста. Її населення їх покинуло.

Середньовічний Китай періодично також влаштовував у себе подібні катастрофи, що завжди супроводжувалося масовим голодом, війнами, повстаннями та хворобами (Крижанівський, 2006: 437).

Те саме сталося зі скандинавськими поселенцями Гренландії у добу Середньовіччя. Колоністи хижакськими випасами значною мірою знищили свої ресурси й вимерли. Хоча, звичайно, цьому сприяло й похолодання клімату та гоноровите небажання європейців-християн переймати життєві технології ескімосів-язичників (Даймонд, 2008: 527).

Можна згадати, ще один промовистий історичний факт. Приміром, пустеля Сахара великою мірою виникла штучно, тобто рукотворним способом, завдяки людській діяльності. Ще кілька тисяч років тому на її місці знаходилась «зелена зона». Однак люди вели в цій саванні хижакський випас. Згодом вивітрювання і пересихання довели справу до кінця й утворилась пустеля (Якуцени, 2015: 54).

Можна навести й інший приклад. Історикам та людям, що цікавляться минулим, добре відомі такі вислови: «кози з'їли Грецію» або «кози з'їли Османську імперію». Вони свідчать про екологічні явища давнини, котрі серйозно змінили сучасний ландшафт деяких регіонів. Річ у тому, що ще в античні часи території нинішньої Греції й Туреччини були досить лісисті та зелені. Однак греки (а згодом османи) поступово вирубали ліси та масово тримали й розводили у своєму господарстві кіз. Ця невибаглива і зручна домашня тварина була дуже вигідна: догляду потребує мало, стабільно дає молоко, сир, шерсть, м'ясо. Однак вона водночас під'їдає кущі чи нові деревця, загалом будь-яку зелень. Так і сталося: греки та турки ліси вивели, а нова рослинність не встигала виростати: кози відразу її під'їдали.

Чудово відомі й господарсько-екологічні катастрофи першої половини – середини ХХ століття – цілинна епопея Хрущова чи посухи 30-х років у США.

Тепер розглянемо фактори, що сформували ситуацію, коли тема екології в останні десятиріччя стала досить «гарячою» і повсякчас перебуває у фокусі уваги громадськості. Аналізуючи нинішні суспільні процеси, можна відзначити, що сучасне населення (особливо розвинутих країн) в основному задовольнило свої первинні потреби. Рівень життя та безпеки жителів Землі безпрецедентно зросли, особливо порівняно з минулими віками. Немає серйозних війн, голоду, криз. Водночас люди природно бажають більшого, праг-

нути жити в кращих природних умовах для себе й своїх дітей (Іванова, 2014: 83). Отже, тема екології входить до цих нових сподівань та вимог населення ХХІ століття.

Крім того, сучасні суспільства стають все більш демократичними. Відповідно, влада все більше вимушена рахуватися з настроями виборців. Екологічні вимоги стають актуальними і нагальними громадськими очікуваннями й цілком логічно переходять в політичну площину.

А оскільки перемога на виборах все більше залежить від виборчих симпатій, то експлуатація та роздування екологічних питань стають надзвичайно вигідними для громадських діячів, політиків та партій. Це дешево, безпрограшно та безпечно. Звичайно, далеко не факт, що переможці-політики надалі щось виконують у цій галузі! Її чи правдиві їхні «екологічні страшилки» чи брехня? Адже для них головне – швидко отримати необхідну виборчу підтримку, розголос та публіциті.

Найвідоміші приклади в цій сфері – це експлуатація політиками тематики глобального потепління. А ще нещодавно дуже пам'ятною була піднята громадським діячами тема небезпеки атомних станцій. Після Чорнобильської катастрофи це було досить болюче та актуально для громадян. Однак експлуатували цю загрозу безоглядно. Досить згадати, що активісти напередодні розвалу СРСР обіцяли негайно закрити всі атомні станції у своїх незалежних республіках. Звичайно, цього не сталося. Оскільки, попри всі небезпеки, атомна енергетика залишається найбільш ефективною галуззю для забезпечення енергією як економіки країни загалом, так і внутрішніх потреб населення (Никонов, 2021: 223).

Сучасні масмедіа роблять свій внесок у міфологізацію екології, тонко реагуючи на настрої та потреби виборців і споживачів. ЗМІ регулярно піднімають екологічну тематику, роздуваючи ажіотаж, різноманітні страхи та химери, оскільки люди дивляться подібні речі й такі репортажі добре «продаються». А головне, «екологічні страхи» (як і будь-які інші) відразу привертають увагу глядачів, тому що рефлекс реакції на небезпеку у людей спрацьовує відразу. Ми негайно реагуємо на «небезпечні новини» – це один з головних інстинктів, що забезпечував виживання людини протягом мільйонів років. Медіа це ефективно використовують для підняття свого рейтингу чи у фінансових інтересах.

До того ж багато політиків, громадських діячів, бюрократичних організацій, навіть вчених співтовариств міцно «осіддали» тему екології і заробляють на ній політичний капітал, отриму-

ють суспільний резонанс, популярність, розголос, гранти та фінансування.

Підігриває екологічну тематику й економічна конкуренція у світі. Розвинуті країни Заходу прагнуть обмежити конкуренцію з боку «східно-азійських тигрів», котрі зосередили у себе основне індустріальне виробництво і нарощують свій вплив у світі. Крім того, щоб зменшити власні видатки і собівартість продукції, ці країни не надто переймаються екологією. Звичайно, саме вони зараз найбільше забруднюють навколишнє середовище. Західні держави, перенісши туди своє виробництво, водночас активно критикують «Схід» за порушення екологічного балансу, таким чином намагаючись обмежити небезпечного конкурента.

Хоча варто сказати, що західні суспільства раніше також сильно забруднювали довкілля. Та й зараз ті ж самі США не поспішають підписувати кіотський протокол. Можна додати, що й нині, якщо рахувати викиди та забруднення, що припадають «на душу населення», то «захід» і зараз у цьому відношенні випереджає умовний «схід».

Висновки. Таким чином, підсумовуючи, можна відзначити: по-перше, люди минулого (за біль-

шістю показників) жили зовсім не в кращих екологічних умовах, ніж нинішні покоління. Скоріше, навпаки – вони досить сильно потерпали від екологічних негараздів. По-друге, людство протягом усієї своєї історії регулярно та повсюдно влаштовувало господарсько-екологічні катастрофи. Це не якийсь сучасний «зіпсований» стан нинішнього споживацького покоління чи невід’ємні недоліки капіталістичної економіки. По-третє, сьогоденне людство, дійсно, багато споживає ресурсів, продукує сміття та загалом чимало забруднює навколишнє середовище. Однак це спричинено не стільки «марнотратством та споживацтвом», притаманним суспільству ХХІ сторіччя, скільки тим, що банально зросла кількість населення Землі та підвищився рівень життя населення планети.

Крім того, люди намагаються постійно покращувати довкілля, а головне, регулярно впроваджують більш ефективні, «чисті» та енергозберігаючі технологічні заміники. Ну а «міфологізованість» сучасної екологічної тематики, на якій спекулюють різні політичні та суспільні групи, є досить закономірним явищем і визначається впливом соціальних, політичних та економічних чинників сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балух В. О. Історія середніх віків. Т. 1: Раннє Середньовіччя. Чернівці : Наші кн., 2010. 495 с.
2. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVII століття. Київ : Основи, 1995. 543 с.
3. Ганс Рослінг. Фактологія. Десять хибних уявлень про світ. Київ : Вид-во «Наш Формат», 2019. 320 с.
4. Даймонд Д. М. Ружья, микробы и сталь: Судьбы человеческих обществ / пер. с англ. М. В. Колопотин. Москва : АСТ, 2010. 720 с.
5. Даймонд Д. М. Коллапс. Почему одни общества приходят к процветанию, а другие – к гибели. Москва : АСТ, 2008. 768 с.
6. Дейвіс Н. Європа: Історія / Пер. з англ. Київ : Основи, 2001. 1463 с.
7. Джон Ллойд. Книга всеобщих заблуждений. Москва : Фантом Пресс, 2008. 231 с.
8. Іванова Ю. С. Трансформація масової культури в умовах інформатизації. *Грані*. 2014. № 5. С. 80-85.
9. Крижанівський О. П. Історія Стародавнього Сходу. Київ : Либідь, 2006. 592 с.
10. Монин А. С., Шишков Ю. А. История климата. Ленинград : Гидрометеиздат, 1979. 408 с.
11. Никонов А. П. Климат, или что рулит судьбой цивилизаций, Москва : АСТ, 2021, 320 с.
12. Якуцени С. П., Буровский А. М. Политическая экология. Москва : Литагент «Директмедиа», 2015. 72 с.

REFERENCES

1. Balukh V. O. Istoriiia serednixh vikiv. T. 1: Rannie Serednovichchia. [History of the Middle Ages. T. 1: The Early Middle Ages]. Chernivtsi: Our book., 2010. 495 p. [in Ukrainian].
2. Brodel F. Materialna tsyvilizatsiia, ekonomika i kapitalizm, KhV – XVII stolittia. [Material civilization, economy and capitalism, XV - XVII centuries]. Kiev: Osnovi, 1995. 543 p. [in Ukrainian].
3. Hans Roslinh. Faktolohiia. Desiat khybnykh uiaвлен pro svit [Factology. Ten false ideas about the world]. Kiev: Vid-vo «Nash Format», 2019. 320 p. [in Ukrainian].
4. Daymond D. M. Ruzhya, mikroby i stal: Sudbyi chelovecheskih obschestv [Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies]. Moscow: AST, 2010. 720 p. [in Russian].
5. Daymond D. M. Kollaps. Pochemu odni obschestva prihodyat k protsvetaniyu, a drugie – k gibeli. [Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed]. Moscow: AST, 2008. 768 p. [in Russian].
6. Deivis N. Yevropa: Istoriia [Europe: A History]. Kiev: Osnovy, 2001. 1463 p. [in Ukrainian].
7. Dzhon Lloyd. Kniga vseobschih zabluzhdeniy. [The book of common delusions]. Moscow: Phantom Press, 2008. 231 p. [in Russian].
8. Ivanova Yu. S. TransformatsIya masovoYi kulturi v umovah InformatizatsIYi [Transformation of mass culture in the context of informatization] Grani. 2014. No. 5. S. 80-85. [in Russian].
9. Kryzhanivskiy O. P. Istoriia Starodavnoho Skhodu [History of the Ancient East]. Kiev: Libid, 2006. 592 p. [in Ukrainian].
10. Monin A. S., Shishkov Yu. A. Istoriya klimata. [History of climate]. Leningrad: Gidrometeoizdat, 1979. 408 p. [in Russian].
11. Nikonov A. P. Klimat, ili chto rulit sudboy tsivilizatsiy [Climate, or what rules the fate of civilizations], Moscow: AST, 2021, 320 p. [in Russian].
13. Yakutseni S. P, Burovskiy A. M. Politicheskaya ekologiya. [Political ecology]. Moscow: Liteagent «Directmedia», 2015. 72 p. [in Russian].